

Hitleri Németország, sztálini Szovjetunió

1939. augusztus–szeptember

A történeti értékelés nehézségei

1939. augusztus 23-án Moszkvában aláírták a szovjet–német megnehtámadási szerződést, melynek titkos záradékában a sztálini és a hitleri vezetés érdekszférákra osztotta Közép-Európát. Kézikönyvek, tankönyvek szerzőinek, középiskolai egyetemi tanóráknak legkínosabb pontja ez az utóbbi évtizedekben azokon az államterületeken, amelyeket a Szovjetunió szabadított fel a fasiszmus alól. Ma már kérdéseket tesznek fel a hallgatók, olvasók.

A megnehtámadási szerződés indokolható – így az ellenvetés. Egy állam nincs felkészülve esetleges háborúra. De miért osztja fel azonnal érdekszférákra a Szovjetunió és Németország Közép-Európát, s osztják fel közösen Lengyelországot? Majd a Szovjet-

unió további területgyarapítási lépéseket tesz 1940 nyarán. Válasz: A Szovjetunió akkori politikáját Sztálin irányította, akitől a nagyhatalmi sovinizmus sohasem volt idegen. Kérdés: A területgyarapítás tehát nem lehet idegen egy szocialista országtól? Válasz: Az állam – a Szovjetunió egy adott területen létrejött igazgatási egység, melynek vezetői megkísérlik a területen élők érdekei szerint irányítani az állam ügyeit. A Szovjetunió, mint állam vezetésében 1939-ben a sztálini politika érvényesült. A területszerzés, érdekszféra-politika mint államvezetési szempont a sztálini politika része volt. A társadalmi formáció – a szocializmus – az emberek együttélésének államterületektől független szerveződési formája. Egyetlen államalakulat sem állíthatja, hogy a maga konkrét terület- és igazgatásszervezési politikája azonos a formáció fő jegyeivel. Ahogy sem Anglia, sem Franciaország, nem szólva a távol-keleti országokról nem azonos a kapitalista állam-szervezéssel, úgy a Szovjetunió adott konkrét politikai lépései sem azonosak a szocializmus politikájával. Kérdés: Akkor nem léteznek a konkrét politikában formáció szinten (szocializmus) érvényes alapelvek? Lehet a területgyarapítás, érdekszféra-politika sajátja egy szocialista politikának? Válasz: Nem. Bárki lépi is meg a területgyarapítás, érdekszféra-politikát, az alapjában ellentmond a marxi tanoknak, az idegen a szocializmustól.

Mindezek után hogyan értékeljük a magyar területrevíziókat 1940-ben – így az ellenvetés. Hiszen Besszarábiát a Szovjetunió ugyanúgy történelmi alapon követelte Romániától, mint Erdélyt Magyarország. Az 1918-ban Oroszországtól elcsatolt terület „visszatért”. És a Baltikum? Válasz: 1918-ban ugyanúgy hatalmi érdekek érvényesültek Oroszország rovására, mint Magyarország

A Pravda a megnehtámadási szerződés előtt és után

Farkas Ferenc kérdésünkre még korábbi moszkvai tanulmányútján átnézte a Pravda 1939. augusztusi–szeptemberi számait. Kérdésünk: hogyan írt a szovjet pártlap Németország megindult közép-európai terjeszkedéséről, az első világháborút lezáró békék revíziójáról, a szovjet–német megnehtámadási szerződés előtt és után. Érdekes és terjedelmes anyaggyűjtése tanúsította, hogy a Szovjetunió nemcsak éberrel figyelt a szomszédságában történetekre, hanem naponta közölte a pártlapban információkat a lengyel–német (kis számban a román–magyar–szlovák) háborús feszültségről és az angolszász hatalmak reagálásáról.

1939. július 31. Vezércikk az első világháború kirobbanásának 25. évfordulója alkalmából. Megállapítja: „az első imperialista világháború folytatásaként elkezdődött a második imperialista világháború”. A vakmerő, de belsőleg gyenge fasiszmus lépett fel agresszorként, ellene harcolnak a világ dolgozóinak százmilliói, de a hatalmas szovjet haza a béke őrhelyén áll, erejéből fakadó nyugalommal utasít vissza minden agressziót, provokációt.

A cikk Sztálin szavaival végződik: „aligha lehet kételkedni abban, hogy egy Szovjetunió elleni második világháború a támadó teljes vereségével végződik, s Európa és Ázsia egy sor országában olyan forradalmat

eredményez, mely elsöpri ezen országok burzsoá-földesúri kormányait”.

1939. augusztus 1. TASZSZ hír: angol sajtóértesülésekre hivatkozva lehetségesnek tartja, hogy Németország szabad átvonulása fejében átengedi Magyarországnak Szlovákiát. [Sic!]

1939. augusztus 2. A külpolitikai rovatban beszámoló Chamberlain parlamenti beszédéről. A Pravda kiemeli az angol miniszterelnök beszédéből: Anglia növeli védelmi képességét. Franciaországgal közösen egyezményt írtak alá Lengyelországgal és Törökországgal, Görögországgal és Románia számára garanciát ajánlanak fel. Szól a Szovjetunióval folyó tárgyalásokról is, amelyen még nincs megegyezés, de közös a szándék az agresszió megfékezésére. A jelenlegi viták középpontjában a közvetett agresszió fogalmának értelmezése áll, de a politikai nehézségek nem leküzdhetetlenek.

Ugyanitt hír: Butler angol kormánytisztviselő szerint az angol kormány gyors megegyezésre törekszik. A szovjet fél részéről a közvetett agresszió fogalmának pontos, kibúvó nélküli meghatározását továbbra is nehéz akadályként értékeli.

Hír jelenik meg angol és francia katonai misszió Moszkvába érkezéséről is.

1939. augusztus 3. A danzigi feszült helyzetet ismertette tudósítás: lépések történtek a szabad város Németországhoz csatolása érdekében.

1939. augusztus 4. Tájékoztató lengyel védelmi intézkedésekről és német háborús előkészületekről.

1939. augusztus 7. Elemzés Németországról: a háborús előkészületek miatt a

munkások kizsákmányolása óriási, tombol a fasiszta terror. De minden megtorlás eredménytelen, nő az elégedetlenség.

1939. augusztus 9. A Pravda idézi a Berliner Zeitungot: Németország „ki fogja törölni Lengyelországot a történelemből”.

1939. augusztus 10. Tudósítás: Németországban növekszik az antifasiszta hangulat.

1939. augusztus 12. Hír: megérkezett Moszkvába az angol és francia küldöttség. Magas rangú személyek – köztük Molotov, Vorosilov – fogadták őket.

1939. augusztus 14. Ismerteti L. Minc előadását az igazságos és igazságtalan háborúról. A professzor egy iráni költőt idéz: „Az ellenségéből barátot soha nem csinálsz, hanem csak növeled az igényeit.” Erre tanít Marx is, aki szerint „az ellenséget torkon kell ragadni és meg kell semmisíteni”. A szovjet nép támogatja a fasiszta országok munkásait, a Szovjetunió mindent megtesz azért, hogy az emberiséget megszabadítsa a fasiszmustól, így válik valóra Lenin jóslata: a második világháború után az egész emberiség szabad lesz.

1939. augusztus 15. Cikk a feszült danzigi helyzetről, a német csapatösszevonásokról és a háborús előkészületek miatti német ellátási gondokról. Az egyik megállapítja: Németország vissza akarja állítani az első világháború előtti keleti határokat.

1939. augusztus 16. Elemzés a német–magyar–jugoszláv viszonyról, majd hír: a lengyel határon kidöntöttek egy határjelző oszlopot, letépték a lengyel határfeliratot, helyébe a Nagy-Németország felirat került.

1939. augusztus 17. Elemzés jelenik meg a német–magyar viszonyról. A brit lapok feltelezik a Magyarországra és Jugoszláviára

rovására. 1939 augusztusa után végképp eldőlt: a Monarchia összeomlása után kialakult hatalmi vákuumban Közép-Európában az orosz (szovjet) és a német (hitleri) hatalom fog döntő szerepet játszani. Megkezdődött a „visszarendeződés”. Kérdés: Mi a különbség az 1918. évi és az 1940. évi területrevíziók tekintetében Magyarország és a Szovjetunió között? Válasz: Valószínűleg semmi. Továbbgondolásra váró kérdés. 1918–1920 ugyanúgy nagyhatalmi imperialista lépés, mint 1940. Kérdés: Miért nem beszél erről történetírásunk? Válasz: a dokumentumok szintjén beszél. A kronológiából is kitetszik: 1940. június: szinte egyszerre indul meg Erdély ügyében a román–magyar tárgyalás és nyújtja be igényét a Szovjetunió Észak-Bukovinára és Besszarábiára. 1940 augusztus 2: Besszarábiát, 3–6.: Litvániát, Lett- és Észtországot felveszik a Szovjetunió köztársaságai sorába. Augusztus 30: Kész a „második bécsi döntés”, Észak-Erdély Magyarországhoz. Csak rá kell nézni a térképre! Kérdés: Vagyis Magyarország akkor nem „csak” a hitleri Németország csatlósaként jutott területrevízióhoz, hanem a Szovjetunió hallgatólagos jóváhagyásával is? Válasz: Valóban. Noha a magyar államvezetésben kezdettől (1920 óta) éltek területvisszaszerzési szándékok. Ahogy, miután fordult a kocka, s Németország szembekerült a Szovjetunióval (1941), mind a román, mind a cseh (Beneš) vezetésben erős volt a területszerzési törekvés. S ez győzött 1945-ben. Kérdés: A magyar–szovjet barátság hagyományát emlegetjük 1940–41-ben: a budapesti vásár szovjet pavilonja, kommunisták (Rákosi, Vas Z.) kiengedése a Szovjetunióba? Nem a sztálini és a Horthy-korszakbeli politikai érdekek pillanatnyi találkozása ez? Válasz: De igen. Továbbgondolásra váró kérdés. Az egész közép-európai antifasiszta liberális, demokrata baloldal elvesztette 1939–1941 között külpolitikai támaszát... De ez nem változtat véleményünkön: a sztálini, a Horthy-kormányzat területgyarapítása ugyanúgy rossz recept volt a térség népei számára, mint az 1918–1920. évi román, cseh–szlovák recept és az 1945. évi szintű. Hangsúlyozzuk: a népek (nem a hasznot húzó középosztályok) számára. De hangsúlyozzuk immáron hány éve hallgatóinknak: első fizetésükből vásároljanak egy Eurázsia térképet, s függesszék fel íróasztaluk fölé, s naponta tekintsenek rá, s naponta keressék meg a kis foltot, hol élünk most, 1988 augusztusában.

GLATZ FERENC

Ribbentrop Moszkvában

1939. augusztus 23-án délben két négy-motoros, FW 200 Condor típusú, horogkeresztes felségjelű utasszállító gép ereszkedett le Moszkva repülőterére. Az első gépből a náci Németország külügyminisztere, egykori pezsgőügynök, Molotov szovjet külügyi népbiztos által „kimagasló diplomatának és államférfinak” titulált Joachim von Ribbentrop szállt ki. A hívős, de nem udvariatlan fogadtatás után a Kremlben – Sztálin jelenlétében – előbb háromórás, majd rövid szünet után az esti órákban folytatódó megbeszélés eredményeként 24-én éjjel után, de 23-i keltezéssel, megemtetemadási szerződést írtak alá, melyet titkos, ugyancsak Ribbentrop és Molotov által aláírt jegyzőkönyv egészített ki. Ez utóbbiban a szerződő felek érdekszférákra osztották a Finnországtól Besszarábiáig terjedő területet. Ez utóbbi titkos jegyzőkönyv szövegét Nyugaton többször közzétették, léte-

nehezdedő német nyomás növekedését. Ennek jeleként értékeli a magyarországi növekvő antiszemita kampányt. A fasiszta Németország – írja a Pravda – kész segítséget adni Magyarországnak, hogy az megvalósítsa revíziós törekvéseit, de ennek súlyos ára van – a hírgyűnökségi jelentések vámszövetség tervezetéről tudnak, amely elvezethet a politikai önállóság teljes elvesztéséhez. A lap a védekezés lehetőségét a kisállamok összefogásában látja, egy olyan hatalom támogatásával, melynek őszinte érdeke az általános béke.

A napi hírek között ismételt szerepelnek tudósítások az éleződő lengyel–német viszonyról, ennek egy újabb állomása: egy lengyel határőrrel Danzigban megöltek.

1939. augusztus 18. A Pravda méltatja a sztálini légierőt.

1939. augusztus 20. Hír: létrejött a német–szlovák katonai szövetség. Szlovákia felvonulási terület lesz, így Magyarország elvesztette annak a lehetőségét, hogy Németország hozzájáruljon Szlovákia Magyarországhoz csatlósához.

1939. augusztus 21. Hír és értékelés az augusztus 19-én Berlinben megkötött német–szovjet kereskedelmi és hitelnyújtási szerződésről. A kommentár szerint az utóbbi években a politikai viszony feszültsége miatt a kereskedelmi kapcsolatok alacsony szintre estek vissza. Az egyezmény tartalma: szovjet részről 180 millió márkás áruszállítás, német részről 200 millió márkás áruvásárlási hitelnyújtás, melyet a szovjet fél szerszámgépek, berendezések vásárlására fordít. A cikk megállapítja: az új kereskedelmi és hitelnyújtási egyezmény a Szovjetunió

és Németország között feszült politikai atmoszférában jött létre, de arra van hivatva, hogy ezt a feszültséget feloldja.

1939. augusztus 22. Külpolitikai tudósítás:

Danzigban a fasiszta párt győzelme látszik valószínűnek.

Elemzés: A szovjet–német kereskedelmi és hitelegyezmény aláírása után felmerült a két ország közötti politikai viszony megjavításának kérdése is. A napokban várható, hogy von Ribbentrop úr német külügyminiszter Moszkvába érkezik az említett tárgyalásokra.

1939. augusztus 23. A Pravda beszámol az ez év tavaszán Németországhoz került litván területen a litvánok tömeges bebörtönzéséről.

1939. augusztus 24. Az első oldalon: moszkvai látogatása során a tegnap éjjeli második tárgyaláson Ribbentrop és vendég-látója, Molotov megkötötték a szovjet–német megemtetemadási szerződést. A tárgyalások Sztálin és a német nagykövet jelenlétében folytak.

Augusztus 23-án déli 1-kor Ribbentrop vezetésével német küldöttség érkezett Moszkvába. A repülőtéren miniszterhelyettesek fogadták, megjelent a német és olasz követ is. A Pravda leszögezi: a dokumentum a Szovjetunió következetes békepolitikáját tükrözi. E politika változatlanul a baráti és intenzív kapcsolat támogatására és megerősítésére törekszik mindazokkal az államokkal, amelyek ezt a politikai célkitűzést magukévá teszik. Sztálin megállapította: a most aláírt szerződés teljes mértékben megfelel a Szovjetunió érdekének. A 4. cikkelynek tu-

lajdonít kiemelkedő jelentőséget, mely leszögezi: egyik fél sem lép be semmilyen hatalmi csoportosulásba, amely a másik fél ellen irányul. A szerződés 10 éves időtartama bizonyítja a békés viszony tartóssá tételének szándékát. A Pravda elemzése üdvözlö a meg egyezést: „nem kétséges, hogy... egy csapásra megszünteti azt a feszültséget, amely a két ország eddigi kapcsolatát jellemezte”. „Németország és a Szovjetunió közötti ellenségeskedésnek vége van, az ideológiai és a politikai rendszer különbözősége nem lehet akadály annak, hogy a két ország között jószomszédi viszony jöjjön létre. Eddig a Szovjetunió és Németország népeinek barátságát zsákutcába hajszolták Németország és a Szovjetunió ellenségei. De mostantól kezdve ez a barátság meg kell hogy kapja mindazokat a szükséges feltételeket, melyek segítségével ez a barátság tovább fejlődik és virágzik.”

1939. augusztus 25. A szerződés külföldi sajtóvisszhangjáról. A Pravda szerint az amerikai lapok hatalmas szovjet diplomáciai sikerről írnak. A meg egyezést az USA számára kedvező, mert gyengíti Japán pozícióit. A német lapok szerint a szerződést a német nép mint a két nép között mindig is létező jó viszony visszaállítását fogadja. Egy eszt lap szerint a szerződés révén a Szovjetunió megerősödött. Angol vélemények szerint a paktum azt a tényt fejezi ki, hogy az utóbbi években a Szovjetunió mélységesen bizalmatlan volt a francia és az angol politikával szemben. A Manchester Guardian szerint az egyik vasmű munkásai így vélekedtek: „lelkésített bennünket a Szovjetunió türelme az angol kormánnyal folytatott tárgyalások alkalmával, de helyeseljük hogy a szovjet kormány aláírta